



TERMIN VA UNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Mannobova Lola Abdunazarovna

Ingliz tili o'qitish metodikasi kafedrasi o'qituvchisi

Hamroqulova Ruxshona Ilhom qizi

SamDChTI "Ingliz filologiyasi va tarjimashunoslik" fakulteti 1-bosqich talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada O'zbek va Ingliz tillarida terminologiyaning o'rganilishi va ularning tarjimasi, shuningdek, ikki til o'rtasidagi terminologik farqlar tahlil qilinadi. Hozirgi kunda, globalizatsiya va ilmiy-texnikaviy rivojlanish jarayonlari tufayli, har bir tilda o'ziga xos terminologiya shakllanmoqda, ammo ko'plab sohalarda ikki til o'rtasida o'zaro aloqalar va o'xshashliklar ham mavjud. O'zbek tilidagi ilmiy, texnik va ijtimoiy sohalardagi terminlar ingliz tilidan keng miqosda tarjima qilinmoqda, ammo bu jarayonni amalga oshirishda yuzaga keladigan muammolar va terminologik tafovutlar hali ham dolzarb masalalardir.

Ingliz tilida ilmiy va texnik terminlarning mavjudligi va ularning dunyo miqosidagi ta'siri sababli, ko'plab terminlar to'g'ri va aniq tarjima qilishni talab qiladi. Biroq, O'zbek tilida bu sohada hali ham ba'zi noaniqliklar mavjud. Mazkur tadqiqotda, O'zbek va Ingliz tillaridagi terminlarning o'xshashliklari, farqlari va tarjimadagi muammolarni tahlil qilish orqali, ikki til o'rtasida terminologiyani o'rganish darajasi aniqlanadi.

Ushbu ishda terminologiyaning tarjimasi va o'rganilishi, ilmiy, texnik va ijtimoiy sohalarda yuzaga keladigan o'zaro tafovutlar, shuningdek, O'zbek tilining o'ziga xos xususiyatlari o'rganiladi. Tadqiqot natijalari ilmiy-texnik sohalarda terminologik izchillikni yaratish va ikki til o'rtasidagi terminologik aloqalarni yaxshilash bo'yicha amaliy tavsiyalar beradi.

Kalit Sozlar: Terminologiya, tarjima, O'zbek tili, Ingliz tili, ilmiy terminlar, texnik terminlar, tilshunoslik, globalizatsiya, terminlar, terminlar xususiyatlari, terminlar tarixi, tilshunoslik.

Abstract: This article explores the study of terminology in Uzbek and English, as well as their translation, and analyzes the terminological differences between the two languages. In today's world, due to globalization and scientific-technical developments, each language is forming its own unique terminology. However, in many fields, there are also interactions and similarities between the two languages. Terminology in scientific, technical, and social fields in Uzbek is widely being translated from English, but the challenges and terminological discrepancies that arise during this process remain relevant issues.

Due to the presence of scientific and technical terms in English and their global impact, many terms require accurate and precise translation. However, there are still some ambiguities in this area in the Uzbek language. This study analyzes the similarities, differences, and translation challenges of terms in both Uzbek and English, and aims to determine the level of terminology research between the two languages.

The paper explores the translation and study of terminology, the mutual differences that arise in scientific, technical, and social fields, as well as the unique features of the Uzbek language. The research findings provide practical recommendations for creating terminological consistency in scientific and technical fields and improving terminological relations between the two languages.



Keywords: *terminology, translation, Uzbek language, English language, scientific terms, technical terms, linguistics, globalization, terms, characteristics of terms, history of terms, linguistics.*

KIRISH

Terminologiya — bu ma'lum bir soha yoki faoliyatga oid atamalar va ularning ta'riflarini o'z ichiga olgan ilmiy va amaliy fan hisoblanadi. Tilshunoslikda terminologiya so'zlarning ma'nolarini aniqlash va tizimlashtirish orqali tilning ilmiy rivojlanishiga hissa qo'shadi. Bu jarayon har bir tilning o'ziga xos xususiyatlariga qarab farq qiladi. O'zbek va ingliz tillarida terminologiyaning o'rganilish darajasi, ayniqsa, ilmiy va texnik sohalarda keng tarqalgan. Ushbu maqolada O'zbek va Ingliz tillaridagi terminologiya va terminlar o'rganilishining asosiy jihatlari tahlil qilinadi.

1. Terminologiyaning ta'rifi va ahamiyati

Terminologiya — bu ma'lum bir fan yoki sohaning maxsus atamalari to'plamidir. Har bir soha o'z terminologiyasiga ega bo'lib, u atamalarni aniqlash, tushuntirish va bir-biriga bog'lash orqali soha bilimlarini aniq ifodalashga yordam beradi. Terminologiyaning asosi so'zlarning aniq va to'g'ri ishlatilishida yotadi. Ingliz tilida bu tushuncha "terminology" deb ataladi va u biror soha yoki ilmiy faoliyat bilan bog'liq so'zlar va atamalar majmuasini anglatadi. O'zbek tilida esa "terminologiya" so'zi bir xil ma'noda ishlatiladi.

Bugungi kunda kundalik kommunikatsiya jarayonida muloqotni osonlashtiradigan so'zlar-terminlardan foydalanamiz. Har xil sohalarda terminlar turlicha ko'rinishlarda ya'ni soha egalariga tushunarli tilda ifoda etiladi. Bundan tashqari, terminlar va umumadabiy sozlar ortasida bir nechta farqlar mavjud bo'lib, terminlarning o'ziga xos xususiyatlarini anglashga undaydi.

Hozirgi ozbek adabiy tili qurilishida terminologiya alohida orin va mavqega egaligi bilan ajralib turadi. Terminologiyaning til lugat tarkibidagi roli haqida ikki dunyoqarash mavjud. Birinchi g'oyaga kora, terminologiya adabiy til leksikasining mustaqil qatlami tarzida etirof etilsa, ikkinchi talimotga muvofiq u adabiy til soz boyligi tarkibidan ajratiladi, "alohida turuvchi" obekt tarzida baholanadi va nutqning turlari (sheva, jargon, jonli sozlashuv)ga tenglashtiriladi. V.P.Danilenkoning takidlashicha, terminologiya deganda umumadabiy tilning mustaqil funksional turi, yani ananaviy fan tili (fan,ilm yoki texnika tili) nazarda tutiladi [1] Fan tili umumadabiy tilning funksional sistemalaridan biri sifatida jonli sozlashuv tili va badiiy adabiyot tili tushunchalari bilan bir qatorda turadi X.Xyuellning qayd etishiga kora, terminologiya muayyan fanga oid terminlar yoki texnika sohasida qollanadigan sozlar yigindisidir. Biz terminlar manosini qayd etish orqali ular ifodalaydigan tushunchalarni ham qayd etamiz [2] Terminlar, terminologik tizimlar va terminologiya butun leksik qatlam sifatida lingvistik, mantiqiy va aniq ilmiy mazmundagi koplal asarlarning tahlil predmeti bolgan. Biroq yillar davomida terminologiya va nazariy va amaliy yonalishning turli muammolariga qiziqish doimiy ravishda ortib bordi. Bu zamonaviy tilda terminologiyaning ahamiyatini favqulodda osishi bilan bogliq bolib, bu zamonaviy jamiyatda ilm-fanning alohida rolini bevosita aks ettiradi.[3] A.Reformatskiy terminga tarif berar ekan, "... terminlar.— bu maxsus sozlardir" degan xulosaga keladi. A.V.Kalinin muayyan fanlar va kasbkorlikda ishlatiladigan sozlarni "maxsus leksika" deb



ataydi va uni ikki guruhga ajratadi: 1. Maxsus leksikaga, birinchi navbatda, terminlar kiradi. 2. Maxsus leksika tarkibiga terminlardan tashqari professionalizmlar ham kiradi. U o'z fikrini davom ettirib, "Termin bilan professionalizmlar o'rtasidagi farq shuki, termin bu muayyan fan, sanoat sohasi, qishloq xojaligi, texnikadagi tamomila rasmiy bolgan, qabul qilingan va qonunlashtirilgan biror tushunchaning ifodasidir, nomidir, professionalism esa biror kasb, mutaxassislik, kopincha jonli tilde tarqalgan, aslini olganda, tushunchaning qat'iy, ilmiy tavsifiga ega bolmagan yarim rasmiy sozdir" — deydi.

Lug'aviy manosiga ko'ra termin grekcha "terminus" sozidan olingan bolib, chek, chegara degan manoni bildiradi va u malum bir sohaga oid sozlarni qisqa va londa, hammaga tushunarli tarzda yetkazish uchun xizmat qiladi. Masalan, bank, kredit, plastik karta kabi terminlar iqtisodiyotga taalluqli bolsa, maqola, tezis, iqtibos kabi terminlar ilmiy faoliyatga ishora qiladi. Diaqnoz, anesteziya, rengen kabi terminlar tibbiy sohaga oid bolsa, turist, tur paket, tur operator, gid-tarjimon kabi zamonaviy biroq hozirgi kunda eng aktual sohalardan biri bolgan turizm terminlari sanaladi. Ingliz tilidan terminlarni ozbek tiliga tarjima qilishda tarjimon ahamiyat berishi kerak bolgan bir qancha jihatlar mavjud. Jumladan, grammatik jihatdan aynan tarjima qilinayotgan termin tarjima qilingan tilda tarkibiga kora mos kelmasligi mumkin. Shu bilan birga, malum bir tilda leksik birlik sifatida mavjud bolgan termin boshqa tilga tarjima qilinganda kichik sintaktik birlikka aylanib qolish ehtimoli ham mavjud. Shuningdek, tarjimon ingliz tilining madaniy oziga xosligidan kelib chiqib, tarjima qilinayotgan termin ishlatilayotgan kontekstga mos tushishini ham inobatga olishi juda muhimdir.[4]

Terminlarning kelib chiqishi ko'pincha ular yaratilgan davr va joyga bog'liq bo'ladi. Terminlar haqida ko'plab olimlar asarlar yozishgan, jumladan D.Lotte, E.Dresen, A.Lesoxin, S.Chapliqin, G.Vinokur, A.Reformatskiy va boshqalar. Ularning fundamental asarlari umumiy xarakterga ega bolib, atama nazariyasi, tilning leksik tizimidagi o'rni, shuningdek, ilmiy bilimlarning verbalizatsiyalangan birligi sifatida atamaga qoyiladigan talablarga bagishlangan edi.

"Termin" maqolasini 1922-yilda Hamza Hakimzoda Niyoziy yozgan bolib, ushbu maqola, o'ziga xos uslubda berilgan ma'lumotlar va tushunchalar bilan ajralib turadi. Maqolada o'sha davrda ilmiy terminlar, ularning mohiyati, kelib chiqishi va ulardan qanday foydalanish kerakligi haqida bahs yuritgan. Hamza Hakimzoda Niyoziy o'zining bilimini va tajribasini ushbu maqola orqali o'rtoqlashgan. Mahalliy terminologiyaning shakllanishi D.Lotte nomi bilan bogliq. Aynan u terminologiyani o'rganish zarurligini asoslagan, shuningdek terminologiyani o'rganishning tasniflash (statik) yondashuvining asoschisi bo'lgan..

Terminlarni noto'gri ishlatish, tamoyillarni bilmaslik terminologik tizimlarning tashkil etilishi va ishlashi inson faoliyatining barcha sohalorida aloqa buzilishiga olib kelishi mumkin. Shu nuqtai nazardan, XX - XXI asr boshlari togrisida bahslashish mumkin. Bu turli terminologik tizimlarning rivojlanishida, terminologiyaning tegishli lingvistik, falsafiy va amaliy nazariy muammolarini ishlab chiqishda noyob davr sifatida etirof etiladi. "Termin" tushunchani umumistemoldagi sozdan farqlash uchun quyidagilarga ahamiyat berish lozim:



1. Termin — umumadabiy tilning faqat maxsus odamlargina ishlatadigan biror bir kichik guruh uchungina tanish bolgan so'zlar hisoblanadi. Masalan: ishlab chiqarish, fan va texnika tiliga mansub lisoniy birlik, bir so'z yoki so'z birikmalari tushuniladi;

2. Termin stilistik jihatdan neytraldir;

3. Termin bu aniq, nominative funksiyaga ega bolib, emotsionallik, ekspensivlik xususiyatiga mos emas;

4. Terminning manosi tushunchaga tengdir;

Aslida termin va umumadabiy tildagi so'zlarni bir biridan farqlamoqchi bo'lsak, bu borada o'sha soha bilan shug'ullangan olimlarning fikrlariga, nazaryalariga etibor qaratishimiz kerak. Terminologiya sohasi yangi sohalardan hisoblanmasa ham termin tarifi xususida ilmiy adabiyotlarda ko'pgina mulohazalar bildirilgan. O. Vinokumning fikricha, termin - har doim aniq va ravshan. Terminlar sistemasi tili ongli shakllantiriladi. Zero, termin o'z-o'zidan paydo bolmaydi, balki u jamiyatga zarurligi, unga ehtiyoj mavjudligi bois yaratiladi. O'zbek tilshunos olimi A. Hojiyev o'zining terminga bergan tarifida, termin — bu fan texnika yoki boshqa sohaga oid narsa haqidagi tushunchani aniq ifodalaydigan ishlatilish doirasi maxsus sohalar bilangina chegaralanadigan so'z yoki so'z birikmasi deb aytib o'tgan [5].

Ingliz tilida terminologiya o'rganilishi, asosan, quyidagi yo'nalishlarda amalga oshiriladi:

1. Leksikografiya: Bu, ingliz tilidagi so'zlar va atamalarni tizimlashtirish va ularning ma'nolarini aniq ifodalashni o'z ichiga oladi.

2. Kompyuter va informatika: Ingliz tilida texnik va ilmiy sohalarda yangi terminlarning paydo bo'lishi va ularning globallasuvi.

3. Fanlararo terminologiya: Bir necha sohalar orasida umumiy terminlar va ularning ifodalari o'rganiladi, bu esa ilmiy hamkorlikni osonlashtiradi.

3. O'zbek tilida terminologiya o'rganish

O'zbek tilida terminologiyaning rivojlanishi va tizimlashuvi ingliz tiliga nisbatan sekinroq bo'ldi. O'zbekiston mustaqil bo'lishi bilan ilmiy va texnik sohalarda o'zbek tilidagi terminologiyaning o'rganilishiga katta e'tibor berildi. O'zbek tilidagi terminologiyaning rivojlanishida davlatning ilmiy va texnik sohalarda milliy tilni saqlab qolish, tarjima va lingvistik yangilanishlarga qaratilgan sa'y-harakatlar alohida ahamiyat kasb etadi.

O'zbek tilida terminologiya o'rganilishining asosiy yo'nalishlari quyidagilardir:

1. Milliy va global terminlar uyg'unligi: O'zbek tiliga inglizcha terminlarning kirib kelishi va ularning mahalliyashtirilishi.

2. Adabiyotlar va lug'atlar: O'zbek tilida turli ilmiy va texnik sohalarga oid lug'atlar va terminologik resurslarning yaratilishi.

3. Tarjima va adaptatsiya: Ingliz tilidagi terminlarning o'zbek tiliga tarjima qilinishi va ularga mos keladigan terminlarning aniqlanishi.

Bundan tashqari terminlarning asosiy xususiyatlarini quyidagi toifalarga ajratish mumkin:

1. Mano jihatidan:



Aniqlik: Terminlar muayyan sohada aniq va bir manoli bolishi kerak. Bu mano boshqa sohalarda ishlatilganida ham ozgarmaydi. Masalan, "hujayra" termini biologiya sohasida aniq bir ma'noni bildiradi va boshqa sohalarda ishlatilmaydi.

Bir manolilik: Terminlar imkon qadar bir manoli bolishi kerak, yani bir xil soz turli manolarda ishlatilmasligi kerak. Bu sohada tushunmovchiliklarning oldini olishga yordam beradi.

Umumiylik: Terminlar muayyan sohada keng tarqalgan bolishi va kopchilik tomonidan tushunilishi kerak. Bu ularning ishlatilishi va samaradorligini oshiradi.

Rasmiylik: Terminlar kopincha rasmiy tilga xos bo'lib, ular oddiy tilga nisbatan kamroq ishlatiladi. Bu ularga oziga xos ogirlik va ahamiyat baxsh etadi.

O'ziga xoslik: Har bir sohada oziga xos terminlar mavjud bolib, ular boshqa sohalarda ishlatilmaydi. Bu terminlarni aniqlash va ularning manosini tushunishni osonlashtiradi.

2. Shakl jihatidan:

Qisqalik: Terminlar qisqa va tushunarli bolishi kerak. Bu ularni eslab qolish va ishlatishni osonlashtiradi.

Tushunarlilik: Terminlar oz manosini tushunishni osonlashtiradigan tarzda shakllantirilishi kerak. Kopincha ular lotin yoki yunon tilidan olingan ildizlarga asoslanadi.

Zamonaviylik: Terminlar zamonaviy tilga mos kelishi va oziga xos uslubga ega bolishi kerak. Yangi tushunchalar va texnologiyalar paydo bolganda, yangi terminlar yaratilishi yoki mavjud terminlarning manosi kengaytirilishi mumkin.

3. Ishlatilish jihatidan:

Togri ishlatilish: Terminlar oz manosiga mos ravishda togri ishlatilishi kerak. Bu ularning aniqligini va samaradorligini taminlashga yordam beradi.

Kontekstga moslik: Terminlar kontekstga mos ravishda ishlatilishi kerak. Yani ularni qanday vaziyatda ishlatish kerakligini tushunish muhim.

Tushunarlilik: Terminlarni tushunish uchun aniq tariflar va misollar berish kerak.

Xulosa

Termin va terminologiya ilmiy, texnik, ijtimoiy va boshqa sohalarda to'g'ri va aniq tushuncha va izohlashni ta'minlash uchun muhim ahamiyatga ega. Terminologiya, biror soha yoki fan bo'yicha maxsus so'zlar va ularning ma'nolarini o'rganish va tizimlashtirish jarayoni sifatida, sohaning rivojlanishini va o'zaro aloqa qilishni osonlashtiradi.

Terminlarning to'g'ri qo'llanilishi ilmiy izlanishlar, ta'lim va amaliyotda aniq va izchil kommunikatsiyani ta'minlaydi. Shu bilan birga, tarjima jarayonida terminlarning noaniqliklari va farqlari kutilgan natijalarga erishishda qiyinchiliklar tug'dirishi mumkin. Bu, ayniqsa, ikki yoki undan ortiq tillar o'rtasida terminologik aloqalar o'rnatishda muhim masala bo'lib, madaniy va lingvistik tafovutlar, hamda terminlarning kontekstual ahamiyatiga bog'liq bo'lishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, termin va terminologiyaning o'rganilishi va aniq qo'llanilishi har bir til va sohaning rivojlanishi, samarali ilmiy va texnik aloqalar o'rnatish, shuningdek, xalqaro hamkorlik va bilim almashinuvi uchun zaruriy omil hisoblanadi. Shu sababli, terminologiya sohasidagi ilmiy izlanishlar va tarjima ishlarini yanada takomillashtirish, ikki



til o'rtasidagi terminologik farqlarni kamaytirish va o'zaro tushunishni mustahkamlash dolzarb masala hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Dadaboyev H.. O'zbek terminologiyasi. –Toshkent: Yoshlar, 2019.
2. Danilenko V.P. Russkaya terminologiya.- M.:Nauka, 1977.400 st 3
3. Суперанская А. В., Подольская Н. В., Васильева Н. В. Общая терминология. Вопросы теории / отв. ред. Т. Л. Канделаки. Изд. 2-е, стереотип. М. : Едиториал ХРСС, 2003. С. 14.
4. Mannobova L.A. Ingliz tilidagi turizm terminlari va ularning o'zbek tiliga o'girilishi// O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI 20.11.2024, 34-son
5. Hojiyev A.. O'zbek tilining izohli lug'ati. M. :Rus tili, 1981